

Lőrinczi Gyula

A csődjogi mentesítés elméleti alapjai

I. A mentesítés fogalma és gyakorlata a fejlett csődjogi rendszerekben

A szerződéses kötelek teljesítésének elmaradását sokáig igen szigorúan szankcionálták a történelem folyamán. Ismertek a nem fizető adóssal szemben alkalmazott, a tartozáshoz képest aránytalanul súlyos retorziók. Még a XVIII. században is előfordulhatott a fejlett Angliában, hogy egy csekély összegű követelés jogosultja is elérhette olyan szankció alkalmazását, amely szinte szükségszerűen vezetett az adós halálához. Mivel senki sem volt kötelezett a börtönbe vetett adós élelmezésére, a szerencsétlen akár éhen is halhatott.^[1] Nem volt ez idegen a csődjogi szabályozás területén később adósbaráttá váló amerikai gyakorlattól sem,^[2] bár ott, a rideg viszonyok miatti kölcsönös egymásra utaltság érzése könnyebbé tette a mindennapi (kegyelem)kenyér beszerzését.^[3] A börtönbe vetett adósokra azonban nemcsak az éhhalál, hanem a járványok és az erőszakos rabtársak is életveszélyt jelentettek. Mi több, maga a törvény is előírt halálbüntetést arra az esetre, ha az adós nem működött együtt hitelezőivel.^[4] A korábbi korok és jogrendszerek mai szemmel nézve kegyetlen eljárásaival számos tanulmányban megismerkedhetünk.

Ez a rigorózus álláspont alapvetően három forrásból fakadt. Pro primo a kötelek abszolút voltának tételezéséből, amely jelen esetben a teljesítés minden körülmények közötti kikényszerítését, a nem teljesítő adós legteljesebb kiszolgáltatottságát jelentette, és gyakran vezetett mai szemmel nézve embertelen eljárásokhoz.^[5] A kötelek isteni kötelemmé emelő szerződéses elem szintén az abszolút jelleget erősítette.^[6] Több vallási rendszer, így a moszlim, de különösen a hindu a szerződések teljesítését vallási kötelezettségként írta elő, a szerződésszegéshez szankciókat fűzött.

^[7] De a zsidó és a keresztény vallás is erkölcsileg elítélendőnek tartotta és tartja ma is a nem-fizetést. Pro secundo a korábbi korokban, amikor az individualizáció mai mércével mérve végtelenül alacsony szinten volt, az emberi élet értéke, a hozzá kapcsolt attribútumokkal együtt (méltóság, szemérem,^[8] tisztelet) ezzel közelítőleg azonos szinten leledzett. Ez a körülmény az adósok helyzetére is negatívan hatott. Pro tertio egészen a legutóbbi időkig az általános társadalmi szemléletben nem volt meg a gyengébb helyzetben lévő rétegek, csoportok felemelésére vonatkozó igény. Az adósok helyzetének könnyítése pedig még később, és még korlátozottabb formában formálódott közösségleg követendő céljá.^[9]

Közgazdasági szempontból nézve a dolgot azt mondhatjuk, hogy jóllehet már ebben az időszakban is ismerték azt a kapcsolatot, amely a teljesértékű gazdasági tevékenységet folytató emberek száma, valamint a társadalom jóléte között fennáll, nem voltak képesek ez alapján segítséget nyújtani a gazdasági teljesítmény növeléséhez a csődjogi mentesítés eszközeivel.^[10] Ismereteink szerint legkorábban Angliában merült fel, hogy az adósok gazdaságba történő visszavezetésével a közjó növelhető. Sir William Blackstone fejtegette ki a XVIII. század második felében, hogy a csődbukottak a csődjogi és a saját szorgalmuk segítségével újra a Commonwealth hasznos tagjai lehetnek.^[11] A társadalmi-gazdasági tevékenység teljes értékű tagjainak a csődjogi eszközeivel történő növelése (pontosabban szinten tartása) a mai amerikai szakirodalom számára *locus communis*.

A történelmi fejlődés során az adósokkal való bánásmód fokozatosan enyhült. Megszűntek a testi kényszer és megsegényítést jelentő eszközök, mint a száműzés, a gályarabság, a bebörtönzés, a pellengérré állítás, a füllevágás, a fatönkbe vert karóhoz kötözés (ez volt a magyar gyakorlat)^[12], az utcákon való végighurculás (esetleg a csődre utaló táblával a nyakban). A XVIII. századra a legfejlettebb csődjogi rendszerek (Anglia és ennek amerikai kolóniái) már eljutottak az adósságok alóli mentesítés szabályozásához. Nagy különbség volt azonban, hogy amíg az angolok a mentesítést az adósi együttműködés elősegítése érdekében, tehát a hitelezői érdekek tekintetével adták meg és szabályozták, addig az amerikai kolóniák ezt már akkor az adós védelme érdekében tették.^[13]

A mentesítés fogalma két részre osztható. Az általánosan ismert a személyhez kötött (in personam) adósságok, kötelezettségek eltörlése, amit anyagi mentesítésnek nevezhetünk. Az amerikai csődjogi azonban ismeri az eljárási mentesítést is, ami azt jelenti, hogy a mentesített követeléssel kapcsolatban bármilyen végrehajtásra irányuló tevékenység tilos.^[14] Nemcsak a bíróságok (hatóságok) előtti jogérvényesítés, hanem minden olyan tevékenység tilos, amely bármilyen módon a mentesített adósság érvényesítését célozza.^[15] A bíróság előtti jogérvényesítés tilalma

1970-től az állami bíróságokra is kiterjed az Egyesült Államokban, ami azt jelenti, hogy a szövetségi csődbíró mentesítést elrendelő döntése az állami bíróságok előtt megkérdőjelezhetetlen. [16]

A mentesítés bizonyult a leghatékonyabb és legsikeresebb eszköznek a csődjog fejlődése során. Először 1705-ben jelent meg Angliában (4 Anne Ch. 17), de nem mint adósvédő, hanem mint az adósok hitelezőkkel való együttműködését elősegítő eszköz. Ezt vették át egy évszázaddal később az amerikaiak az első szövetségi csődtörvényükben 1800-ban [17], és ott futotta be máig tartó karrierjét, mint a magánszemélyek [18] csődjének alapintézménye. [19] A mentesítés fejlődése a következőket jelentette.

A/ Egyre szélesebb alanyi kört ölelt át a mentesítés (a legfontosabb esemény az volt, amikor kiterjesztették az adósságok eltörlésének a lehetőségét a kereskedőkről [20] a kereskedelmi tevékenységet nem folytatókra, mai szóhasználattal a fogyasztókra).

B/ Az eljárás megindítása egyre könnyebbé válik az adós számára (a mentesítéshez vezető eljárás megindítását kezdetben csak a hitelezők, később maga az adós is kérhette, sőt az amerikai csődjog szerint fizetéseképtelenség sem szükséges ehhez). [21]

C/ A hitelezőknek egyre csökkent a befolyásuk a mentesítés megadására (kezdetben hitelezői hozzájárulásra volt szükség, ez később megszűnt, illetve egyre kevesebb feltételnek kellett eleget tenni [22]).

D/ Egyre több, nem common law jogrendszer veszi át a mentesítés jogintézményét. [23]

Másik oldalról viszont azt látjuk, hogy a mentesítés jogintézménye sajátos módon szűkül, mégpedig két irányból is. [24] Egyrészt egyre gyarapszik azoknak a követeléseknek a száma, amelyek alól az adós nem mentesülhet. [25] Az adókötelezettségek, a bírságok megfizetése, az állami diákhitel törlesztése, a tartásdíjak kifizetése, a szándékosan okozott kár megtérítése alól az adós nem mentesíthető. Másrészt gyarapszik azon esetek száma is, ahol az adós általánosságban nem mentesíthető. [26] Ezek rendszerint az adós hitelezőkárosító magatartásával függenek össze. Így semmilyen kötelem alól nem mentesíthető az adós, ha a hitelezői megkárosításának szándékával bármilyen módon csökkentette vagyonát, úgyszintén amennyiben az adós elrejtette, meghamisította, stb. üzleti könyveit, hamisan esküdött, hamis követelést terjesztett be, [27] jutalommal akart rávenni valakit a cselekvésre, vagy az attól való tartózkodásra, nem tudott kielégítő magyarázatot adni vagyonának csökkenésére, nem követte a bíróság utasításait. [28] Korláta a mentesítésnek az is, ha az adós nyolc éven belül már részesült ilyen mentesítésben.

A fejlődés iránya a fenti szempontok szerint vizsgált történelmi folyamatok alapján egyértelmű. Az adósok helyzetének könnyítése, a mentesítés jogintézményének kiterjesztése egyértelműen kijelöli azt az utat, amin a csődjog évszázadok óta jár. Ennek függvényében joggal állíthatjuk, hogy a mentesítés elérhetősége és gyorsasága [29] kifejezi egy csődjogi rendszer fejlettségét. Ennek inverzéből világosan következik az is, hogy a csődjogi rendszerek fejlettségi sorrendjét az határozza meg, milyen mértékben, alanyi körben és feltételek mellett mentesítik a nehéz gazdasági helyzetbe került személyt adósságai alól. Az amerikai rendszerben már a mentesítés finomra hangolása folyik pár évtizede, amely bizonyos adósságoknak és bizonyos adósoknak a rendszerből való kiszűrésével jár együtt.

A fent megállapított fejlettségi sorrendben az amerikai jogrend vitathatalanul első. Az adós, amennyiben jogosult az eljárás megindítására, [30] a kérelem benyújtásával azonnali könnyítésben részesül (*order for relief*). [31] Igen, a kérelem benyújtása maga a határozat, a bíróságnak külön határozatot nem kell hoznia. [32] Szintén a kérelem benyújtása eredményezi a moratóriumot, amely valamennyi, az adós ellen folyó behajtási tevékenység (nemcsak eljárás) azonnali beszüntetését eredményezi. [33] Ezt követően a bíróság áttekinti a kérelmet, és ha az megfelel a követelményeknek, mentesíti az adóst. [34] A hitelezők az esetek több mint 90%-ában tudomást sem vesznek (bár szereznek) az eljárásról, a döntéshez szükséges összes adat a kérelemben megtalálható, az adósnak általában csak mentes vagyontárgyai vannak, gyanús körülmény nem merült fel. Az amerikai csődbíróságok [35] ezért futószalagon hozzák pár hónapon belül mentesítési döntéseiket. Pedig nem is kellene nagyon sietniük, mert a kapitális erősségű moratórium mindent "jegel". [36]

A rangsorban a második a francia jogrendszer, amely egészen a XX. század legvégéig nem is ismerte a mentesítést. Az 1980-as években kibontakozott lakossági adósságválságra azonban a francia jogrendszer relative gyorsan és hatékonyan reagált. 1989 végén született meg a fogyasztói csőd intézménye (*loi Neiertz*). [37] Az első szakaszban az adósságok bírósági határozattal való eltörlésére még nem volt lehetőség, csak kamatcsökkentés, átütemezés, a a visszafizetési határidő kitolása jöhetett szóba. 1993-ben megtörtént a kodifikáció is, a fogyasztói csőd a francia jog integráns részévé vált. [38] 1998-ban már a tényleges mentesítés [39] is lehetségessé vált. [40] Amennyiben

az eljárás során kétségtelenné vált az adós fizetéseképtelensége, a fennmaradó adósságot a bíróság eltörölhette. Később lehetővé vált a kifejezetten mentesítésre irányuló eljárás megindítása is (*rétablissement personnel*).^[41] A legutolsó lépcsőfok pedig egy, az amerikai megoldáshoz igen közel álló eljárás bevezetése, ahol az adóst külön végrehajtási eljárás megindítása nélkül, közvetlenül mentesítik, amennyiben vagyoni helyzete eleve reménytelenné tesz bármennyű kifizetést a hitelezők számára (*procédure de rétablissement personnel sans liquidation judiciaire*).^[42] Bö husz év alatt a francia jogrend eljutott a fogyasztói csőd hiányától a legkorszerűbb adósvédelmi eszközök alkalmazásáig.^[43] Jelentős eltérés az amerikai rendszertől, hogy az adós választási lehetősége korlátozott, mivel az eljárás a kezdetektől hivatalos mederben zajlik, egy bizottság (*commission de surendettement*) közbeiktatásával állami szervek veszik kézbe az adós sorsát. Az amerikai rendszerben csak a bíró keze van megkötve, az adós, bizonyos korlátokkal, válogathat a rendelkezésre álló eljárások közül.^[44]

A képzeletbeli dobogó alsó foka az angol (ausztrál,^[45] kanadai^[46]) jogrendszeré. Az 1986-os Insolvency Act a bíró kezébe tette le az adós, és így a mentesítés sorsát azzal, hogy a mentesítésig legalább egy évet^[47] várnia kell az adósnak. A körülményektől függően azonban a bíró elhalaszthatja, illetve feltételhez kötheti a mentesítést.^[48] Az eljárás 1883-tól létező hivatalos jellege,^[49] valamint a bírák hangsúlyos jogállása miatt az angol jog máig nem képes a legkorszerűbb mentesítési jogintézmények adaptálására.^[50]

Ezt a sorrendet azonban több ország veszélyezteti. Az olaszok például 2005-ben nagyon korszerű mentesítési eljárást vezettek be az olasz csődtörvény (Codice del fallimento, regio decreto 16 marzo 1942, n. 267) IX. fejezeteként (Della esdebitazione).^[51] A törvényi feltételeknek megfelelő adóst mentesítik a ki nem fizetett adósságok alól. A kedvezményt tíz évente egyszer lehet csak igénybe venni.^[52]

A hollandok sem voltak az adósbarát szabályozás úttörői. Ennek ellenére az 1893-as Faillissementswet III. fejezeteként hatályba lépett 2005. december 1-jén a magánszemélyek adósságrendezésére hivatott eljárás (Schuldsaneringsregeling natuurlijke personen Art. 284-362), amely egy három éves periódus után lehetőséget ad a mentesítésre. Az országok sora hosszan folytatható lenne.

Csődjogi hagyományaihoz híven nehezkesebben reagált a német jogrendszer. Már maga a csődeljárás is későn jelent meg a német jogban. Évszázadokon át a hitelezők időbeli elsőbbsége határozta meg a kielégítési sorrendet (*race of diligence*). Először a Hanza-városok (Lübeck, Hamburg, Bréma) vezették be olasz mintára az arányos hitelezői kielégítést biztosító csődeljárást, de ők is csak a XVII. században.^[53] A birodalmi csődtörvényre (Konkursordnung 1877) büszke németek végül az 1999. január 1-jén hatályba lépett Insolvenzordnung keretei között lehetővé tették ugyan a mentesítést, ezt azonban egy hétéves (később hatéves) törlesztési periódushoz kötötték (Restschuldbefreiung).^[54]

Ez a mai viszonyok fényében már nem tekinthető előremutató megoldásnak.

A magyar csődjog még nevezett ezen a területen.

II. A mentesítés céljai és elméleti alapjai

A mentesítés már a kezdetektől fogva többféle célt szolgált, és ennél fogva többoldali elméleti alapot is kapott. A hangsúlyok időről időre eltolódnak, egyes országok régebbi korok megközelítését veszik át,^[55] más országok új utakat keresnek. Vegyük sorra azokat a célokat, amelyeket a mentesítési eljárás elé tűztek ki az utóbbi három évszázadban.

1. A végrehajtási eljárás elősegítése

A kezdetekben a jogalkotó az adós együttműködését akarta elérni a kollektív végrehajtás nagyobb sikere érdekében. A korabeli viszonyok és szokások még sokáig lehetővé tették, hogy az adós kivonja magát a csődeljárás alól. Egységes rendfenntartó erő nem lévén, a korlátozott információs hálózat tökéletlenségeit kihasználva az adósok relatív könnyedséggel szabadulhattak hitelezőik ölelő karjaiból. Az adós háza, valamint az elismert védett helyek (*recognized sanctuary*) szintén jó terepet kínáltak az adósnak a hitelezők előli bujkálásra. Ezért a korabeli jog kettős szorításba igyekezett fogni az adósokat. Egyrészt a legszigorúbb büntetéssel fenyegette a nem együttműködőket, másrészt viszont jelentős előnyöket (így mentesítést) kínált az együttműködőknek. A mentesítés mai szabályai is mindenhol megkövetelik az adóstól, hogy a törvénynek megfelelően kifejezetten segítse az eljárás lebonyolítását, és egyúttal tiltanak minden hitelezőkárosító magatartást. A végrehajtási eljárás lefolytatása, a nyitott ügyek lezárása, az adósok részvétele önálló jogi célként jelent meg, a hitelezői igények kielégítésétől függetlenül. Ez jól látszik az V. Károly által 1531-ben kiadott rendeleten, amely az adósságai elől menekülő adóst akkor is büntetni rendelte, ha végül valamennyi adósságát kifizette, és hitelezői is egyöntetően felmentették minden büntetés alól.^[56] A csőd közügynek

számított (és annak számít ma is), így az ehhez kapcsolódó eljárás megfelelő lebonyolítása is közérdek, és ennek megfelelően önálló cél.

2. A hitelezői igények kielégítése

A csődeljárás, mint univerzális végrehajtási eljárás természetes causája a hitelezői igények minél teljesebb kielégítése. Az egyes eljárások sikerét mind a mai napig mérik a kielégítési aránnyal. Jellemzően a nem biztosított hitelezők azok, akik igazán érdekeltek a csődeljárásban, illetve annak kielégítési arányban mért eredményességében. Ezért a mentesítés nem pusztán azzal tudott hozzájárulni a hitelezői követelések kielégítésének a biztosításához, hogy az adós részvételét elősegítette az eljárásban. A jogalkotó azzal, hogy a mentesítést gyakran a nem biztosított hitelezői követelések meghatározott hányadban történő kielégítéséhez kötötte, mintegy számszerűsítette a kockázatmegosztást adós és hitelezők között, egyben pótlólagos ösztönzőt építve a rendszerbe az adós számára a követelések kielégítésére. Ebben az alapelvben is a csődeljárás végrehajtási jellege domborodik ki. Egyben ez az univerzális végrehajtási eljárás legköszibb, legkezdetlegesebb célja.

3. A morális tényező a mentesítésben

Korán megjelentek azok az elméleti fejtegetések, amelyek erkölcsi és jogi alapon is különbséget tettek az egyes adósok között. Gerard Malynes már 1685-ben ^[57] megkülönböztette a csődbukottak három típusát. Az elsőbe tartoztak azok, akik javaikat a szerencse, a balvégzet, a véletlen folytán vesztik el. Ez lesz később a *honest but unfortunate debtor* (*débiteur malheureux et de bonne foi*) kategóriája, és mint ilyen, a mentesítés első számú alanya. A másodikba azok tartoznak, akik pazarlók (*wastrels*). Rájuk a mentesítés jellemzően csak korlátokkal vonatkozott. Már a mentesítést lehetővé tevő legelső törvény (4 Anne, ch. 7) kizárta a mentesítést abban az esetben, ha az adós eljásztotta a pénzét (több mint 5 fontot egy nap, ^[58] vagy 100 fontot a bukás előtti évben), vagy több mint 100 fontot adott gyermeke hozományaként. A harmadik kategória a csalárd bukottaké, akik azután buknak meg, hogy másik javaiból meggazdagodtak. A mentesítés rájuk jellemzően nem vonatkozott. Érdemes megjegyezni, hogy a moralitás kizárólag a hitelezők irányában tett cselekedetek esetében volt releváns. A hitelviszonytól független amorális tettek csak akkor váltak befolyásoló tényezővé, ha fizetési kötelezettség (pl. kártérítés) keletkezett nyomukban. Aki elvont a csődvagyonból pár fontot, nem mentesülhet, de a gyilkos igen. ^[59] Ez a diszkrépancia jól mutatja a jogi szabályozás, mint végrehajtási eljárás korlátait az erkölcsi sík koordinátarendszerébe helyezve. Mindezt figyelembe véve is azt mondhatjuk, hogy a mentesítés egyik célja az érdemes és az érdemtelen adósok közötti különbségtétel, az érdemes adósok számára nyújtott könnyítés segítségével. Ez egyben ösztönzési célokat is szolgál a megfelelőnek tartott adósi magatartás kiváltása érdekében.

4. A hitelezők közötti különbségtétel

A hitelezők a csődeljárásban elméletileg egyenlők (*par conditio creditorem*), de kétségtelenül vannak közöttük egyenlőbbek. Bizonyos hitelezői csoportokat, érdemük alapján, jellemzően kivesznek a törvények a mentesítés hatálya alól. Két fő ilyen hitelezői csoport van. Az egyik a különféle tartásra jogosultak, a másik pedig az állami szervek. ^[60] Ez utóbbinál már különbséget tesznek a törvények a követelés jellege szerint, illetve lehetőséget adnak ezen követelések alóli mentesítésre is speciális feltételek mellett. Ebben az esetben speciális közösségi érdekek kívánják meg a kivételezést. A mentesítés szabályai ezek szerint sajátos közösségi célok szolgálatában is állnak.

5. Az adós rehabilitációja

A mentesítés nem egyszerűen az adós felszabadítását jelenti a terhek alól. A korszerű szemléletben a komplex rehabilitáció kell egyen a cél. A legutóbbi időkben elterjedt az adós pénzügyi oktatását célzó és azt előíró szabályozás. Az amerikaiak mellett a franciák is megteremtették a lehetőségét a csődbukottak finansális neveléséhez (*éducation budgétaire*). ^[61] A rehabilitáció egyben szociális gondozást is jelenthet, amire megint a francia csődjog szolgált jó példát. ^[62] Az adós rehabilitációja pszichológiai oldalról is kívánatos. Ez már a csődjog legprogresszívebb irányzatához tartozó kíváncsalom, csak *de lege ferenda* értelmezhető egyelőre. A rehabilitáció legkézenfekvőbb területe az adós gazdasági rehabilitációja. Az adóst újra a termelő-fogyasztó gazdaság, és egyúttal a hitelrendszer teljes értékű tagjává kell tenni. ^[63] Ez egyben a hitelezők, és az egész társadalom tágran vett érdeke is. Különösen igaz ez az amerikai gazdaságra, amely kifejezetten a fogyasztási kiadásokra épít a gazdasági növekedés hajtóerejeként. ^[64]

6. A jóléti állam biztonsági hálójának erősítése

Gazdasági válság esetén a csődök száma megszorodik. Lejtmenetben különös élességgel merül fel a fizetéseképtelen adósok helyzete. Azokban az országokban (így az Egyesült Államokban), ahol a jóléti rendszer történelmi okok miatt relatíve alacsonyabb szinten ^[65] került kiépítésre, különösen fontos szerepet töltenek be az ilyen, quasi jóléti intézmények. A mai amerikai csődjog évi százezres nagyságrendben akadályozza meg azt, hogy

döntően önhibájukon kívül kilátástalan pénzügyi helyzetbe került természetes személyek jórészt elveszzenek a társadalom és a gazdaság számára. Egyúttal csökkenti a nyomást a jóléti rendszer klasszikus szolgáltatásai irányában, és újrakezdésre (*fresh start*), valamint saját lábán állásra ösztönöz, pontosabban teremti meg ehhez a feltételeket. Az ezzel kapcsolatos költségeket pedig nem externalizálja, hanem meghagyja abban a poolban, ahol keletkeztek. Erről a későbbiekben bőven lesz szó.

7. Gazdasági hatékonyság és kockázatmegosztás

A mentesítéssel járó csődeljárás egyben kockázattelépítés is. Ki viselje a hitelszerződés megghiúsulásából, és általában a gazdasági folyamatokból természetesen eredő kockázatot? A csődjog és a mentesítés legkeményebb kérdésköréhez érkeztünk ezzel, ami alapvetően befolyásolja a szabályozás mikéntjéhez való hozzáállást. Ezért ezt a részt külön fejezetben tárgyaljuk. Általánosságban annyit mondhatunk, hogy minél fejlettebb egy társadalom, annál inkább tudja ezeket a kockázatokat úgy elosztani, hogy egyrészt a kockázatot azok viseljék, akiknek az érdekkörében az felmerült,^[66] másrészt az érdekkörön belül azokhoz telepíteni, akik a megfelelő szellemi és anyagi bázissal rendelkeznek egyrészt a kockázatok minimalizálására, másrészt az ebből fakadó anyagi terhek közvetlen viselésére. De ez a gondolatcsor már átvezet minket a csődjogi mentesítés elméleti alapjaihoz.

III. A mentesítés jogelméleti alapjai

A mentesítéssel foglalkozó szakirodalom általános hibája, hogy a mentesítés céljait, gyakorlati megvalósulását összemossa annak elméleti alapjával, ezért nem is képes tiszta képet adni vizsgálat tárgyáról.^[67] Tetézi ezt a káoszt az is, hogy a jogi és a közgazdasági megfontolások nem válnak szét, közgazdasági érvekkel hadakoznak jogi érvekkel szemben, és viszont,^[68] mindezt megfejtelve az erkölcsi-vallási megfontolások diktálta érvrendszerrel.^[69] Ezért a tisztánlátás kedvéért szét kell választanunk az egyes megközelítési módokat. A mentesítés egyrészt jogintézményként értelmezhető, és jogelméleti, jogtörténeti alapoást igényel. Ez eddig elmaradt, illetve a szakirodalomban még nyomait is alig találni, vagy ha igen, az csak a mentesítés szabályainak történelmi fejlődését írja le. Ezt a feladatot próbáljuk elvégezni ebben a fejezetben. A mentesítésnek azonban közvetlen gazdasági következményei vannak, ezért helyénvaló egy közgazdaságtani alapvetés is. Erre már jóval több próbálkozás történt. Ezeket foglaljuk össze a következő fejezetben. Harmadik elemzési módként az erkölcsi (vallási) megközelítés kínálkozik. Ennek a témának is számottevő irodalma van már. Egy külön fejezet foglalkozik ezzel az oldallal.

A magára hagyott adós a primitív jogrendszerek sajátja. A korai hindu jogban például a végrehajtás kizárólag önségély (*self-help*) keretében történt, ahol a hitelező az adós személyét is lefoghatta, feleségét, gyermekeit, állatait elzárhatta, vagy akár az adóst saját otthonában maradásra kényszeríthette. Ez általában volt jellemző a primitív jogra.

^[70] Felmerül a kérdés, hogy az erkölcsi megfontolásokon kívül milyen sajátlagos jogi indokok szólnak az adós-hitelező viszonyba történő aktív beavatkozás mellett. Az okok a magánjog sajátos természetéből fakadnak. A klasszikus magánjog a gazdaságilag, jogilag, társadalmilag egymás mellé rendelt jogalanyok viszonyait szabályozza. Az eladó és a vevő, a bérlő és a bérbeadó egyenjogú tagjai a civil társadalomnak, és mint ilyenek, kiegyensúlyozott jogi elbánásban részesülnek, illetve ilyen elbánásban kell részesíteni őket. A polgári törvénykönyvek szép példáit mutatják ennek az egyensúlykeresésnek. A nem kiegyensúlyozott szerződések ilyen környezetben feltűnőek, és az "idegenkezűség" gyanúját vetik fel.^[71]

Vannak azonban olyan gazdasági viszonyok, ahol ez a kiegyensúlyozott viszony nem áll fenn. Ilyen esetekben a magánjog benső lényegéből fakadó megoldás az, hogy a jog eszközeit alkalmazza a felek jogi, és ebből fakadóan gazdasági helyzetének kiegyenlítésére. Ilyen például az az eset, ahol fogyasztó áll szemben egy olyan jogalanyal, aki önálló foglalkozása vagy gazdasági tevékenysége körében jár el. A profi áll szemben az amatőrrel. A fogyasztó általában véve, pozíciójából fakadóan van gyenge pozícióban, ráadásul kiszolgáltatott tárgyává válik a marketing specialistái által folytatott manipulációnak. Egyszerre királya és szolgálja a fogyasztó társadalomnak. A szegények, a tudatlanok, az idősök különösen kiszolgáltatottak.^[72] A fejlett jogrendszerek érzik az erőegyensúly immanens hiányát, és a jog eszközeivel, a magánjog lényegéből fakadó indítatásból, annyira megerősítik a fogyasztó helyzetét, hogy ez fajsúlykülönbség már ne legyen túlnyomó.^[73]

Hasonló helyzet áll elő akkor, ha egy jogalany, önhibájából, vagy önhibáján kívüli okból nehéz gazdasági helyzetbe kerül. A pénzügyi satuba fogott személy gazdasági önállósága minimálisra csökken, kiszolgáltatottsága a végtelékig fokozható.^[74] Ezért az előremutató jogi megoldások radikálisnak tűnő eszközt adnak az illetén sarokba szorult kötelezettnek: megteremtik a kötelelem feloldásának a lehetőségét. Az érdekeiben sértett hitelezői oldal ilyenkor persze renonszot kiállt, és finom csúsztatással igyekszik a tulajdon szentségét a szerződéses kötelelemre is ráfeszíteni. Holott a mentesítésre vonatkozó szabályok csak egy megbomlott egyensúlyi helyzetben alkalmazandó leges speciale csupán.

Abban az esetben pedig, ha a fogyasztó kerül nehéz gazdasági helyzetbe, kettős hátránnyal kell számolnunk. Ezért a fogyasztói csőd kezelése kiemelt szerepet játszik a fejlett csődjogi szabályozással bíró országokban. Ez a terület jelenti most a fejlődés fő terepét a jogalkotás számára, és a francia jogfejlődés alaposan feladta a leckét minden

országnak, ahol érzékelhető mértékben egyáltalán létezik társadalmi-gazdasági-jogi affinitás ennek a problémának a kezelésére.

A dologi követelésekkel a csődjog teljesen másképp bánik, ebben az esetben a mentesítés nem működik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az adóst ilyen esetben teljesen védtelenül hagyná. Mind az amerikai, mind a francia jog sokrétű, valós segítséget nyújt az adósna akkor is, ha a jelzáloghitellel biztosított követelés *in rem* viszonylatban a mentesítés ellenére fennmarad.

IV. A mentesítés gazdaságelméleti alapjai

A jogszabályoknak, kizárólag csak olyan mértékben, amilyen mértékben azt a jog sajátos jellege megengedi, és az igazodás a jogrendszer koherenciáját nem veszélyezteti, a gazdasági racionalitás zsinórmértéke szerint kell a hatályuk alá vett társadalmi-gazdasági viszonyokat rendezni. A mentesítés szabályainak megalkotásakor gazdasági oldalról ténylegesen kockázattelepítés (*risk sharing*) történik. A kötelezettségvállalás időpontjában egyik fél sem láthatja pontosan előre, milyen feltételek között kell majd a teljesítésnek megtörténnie. A kockázat nagysága függ a kötelemben érintett összeg nagyságától, valamint a kötelelem beálltát eredményező jogi tény és a várható teljesítés között eltelt idő hosszától. Minél nagyobb az összeg, és minél hosszabb az idő, annál nagyobb a kockázat. Ezek objektív, a felek személyétől független tényezők. Külön kockázatként jelenhet meg a szerződő fél személyében rejlő bizonytalanság. Ez egy szubjektív tényező, amely már a kötelelem létesítése előtt felmérhető és értékelhető. A szerződő fél személyében később bekövetkező változások már az idődimenzióban tárgyalt kockázati elem részét jelentik.

A mentesítés fő kérdése gazdasági oldalról az, hogy az objektív kockázatból fakadó veszélyviselést melyik félre terheljük rá. A történelmi fejlődés során, egészen a mentesítés megjelenéséig, ezt a kockázatot teljes egészében az adós

viselte. Bármilyen természeti csapás, [75] személyes balsors, üzlettársi ármány nyomán kialakult nehéz helyzetben az adós sok mindenre számíthatott, de a jog védelmére nem. Sőt. A jog teljes mellszélességgel a hitelezők oldalára állt, minden eszközt megadott, amire a hitelezőnek szüksége volt követeléseinek érvényesítésére. Ez azonban nem ok nélkül alakult így.

A régi korok embere felfogásának nem képezte részét a vállalt kötelezettségek teljesítése. A primitív ember és a jóhiszeműség (*good faith*) idegenek voltak. Ezt a kort a görög hűség (*Graeca fides*) jellemezte. [76] Ezzel kapcsolatban írja Maine, hogy a homéroszi irodalomban Odüsszeusz hamis leleményessége éppolyan erény, mint Nesztor bölcsessége, Hektór állhatatossága, vagy Akhilleusz hősiessége. A másik ember szavára való hagyatkozásból származó

tényleges kötelezettség az előrehaladó civilizáció leglassúbb hódításai közé tartozik. [77] És igen, ennek a hódításnak a fegyvertárat gyarapította az adósokkal szembeni csődjogi fellépés, valamint a vallási és erkölcsi normák érvényesítése

is. [78] Sok évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy egy összetett, soktényezős társadalmi folyamat eredményeként, amely folyamatnak csak egy komponense volt a csődjogi szankciórendszer, a gazdasági élet szereplői széleskörűen belsővé tegyék (ha tetszik, interiorizálják) a szerződések teljesítésének elvét. Ennek eredményeként a mai felmérések már azt mutatják, hogy a csődbukottak döntő többsége a bukás előtt mindent elkövet adósságai rendezése érdekében,

és csak *ultima ratio* számára a csődjogi mentesítéshez való folyamodás. [79] Nincsen tehát többé szükség adósnevelő csődjogi restrikciókra. Az évszázados múlt azonban nem múlt el nyomtalanul, nyomaiban itt él közöttünk. Ezért a mentesítés által érdekeiben sértett hitelezői kör bizton építhet erre a reminiscenciára, a régi reflexek működésbe hozásával.

Mindazonáltal felmerül a kérdés, miért is kell a nem fizetés kockázatát a hitelezőkre terhelni? A kérdésre adandó válasz nem lesz összefüggésben a fentebb leírtakkal, mivel itt már más koordináta-rendszerben mozgunk. A *Treu und*

Glauben [80] uralma mellett szabadságunk nyílt a gazdasági kockázatok gazdaságilag racionális telepítésére. A jog belső kényszeréből fakadó adóssanyargatás célját elérte, és ezzel küldetését betöltötte. Immanens szükségletei kielégülvén, a jogi szabályozás sokkal nagyobb hatásrádiussal állhat rá az ökonómia szükségleteinek kielégítésére. Igen ám, de mit kívánnak az ökonómia szükségletei? Ezek az igények három pontban foglalhatóak össze.

Először is a gazdasági racionalitás azt kívánja, hogy a költségeket ott viseljék, ahol azok keletkeztek. A kötelmek nem teljesítéséből fakadó terheket a gazdasági logika szerint nem szabad a kötelmen kívül állókra, jelesül az adózók általános pénzügyi pooljára, azaz az állami költségvetésre tolni. Az efféle externalizációt alapjában veti el a közgazdasági logika, amely éppen fordítva, erőteljes internalizációra törekszik minden olyan externália esetén, ahol ez egyáltalán lehetséges. Jellemző, hogy a legfejlettebb csődjogi rendszerekben (amerikai, angol, francia és a többiek) ilyen fel sem merül.

A másik követelmény, hogy a terhek jelentősebb részét az a fél viselje, ahol az információk a leginkább rendelkezésre állnak a gazdasági kockázatok felméréséhez. Az utóbbi évtizedekben már minden országban a XX. század második felében kialakult fejlett pénzügyi szektor áll tulajdonképpen kizárólagos jelleggel a hitelezői oldalon. És innentől kezdve téves az a megállapítás, hogy a hitelfeltevő, a potenciális adós az, aki több információval rendelkezik a várható kockázatokról. A hitelfeltevőnek ugyanis csak tapasztalati, anekdotikus ismeretei vannak a jövőbeni események bekövetkeztének valószínűségét megalapozó múltbeli folyamatokról. A professzionális pénzügyi szektor azonban a nagy számú múltbeli eset birtokában aktuárius ismeretekkel rendelkezik, és biztosításmatematikai

alapossággal képes az ügyfélkockázatot felmérni.^[81] Arról nem is beszélve, hogy a magánszemély ügyfél könnyen befolyásolható, a bonyolult pénzügyi konstrukciókat nem látja át, ezért mind egészében, mind részleteiben kiszolgáltatott a pénzügyi intézmény profizmusának.

A gazdasági logika továbbá azt kívánja meg, hogy a kockázat azokat terhelje, ahol az adott gazdasági játszótér feltételrendszerét kialakítják. Mivel a modern gazdaságban a pénzügyi szervezetek azok, ahol ezt a feltételrendszert általános szerződési feltételek megalkotásával és alkalmazásával felállítják, az ebből keletkező terheknek is itt kell lecsapódniuk. Ezzel egyúttal oda helyeztük a teherviselést, ahol képesek ezeknek a terheknek a mérséklésére, mi több, elosztására. Ezzel egy újabb fontos momentumhoz érkeztünk.

A mentesítéssel kapcsolatos elutasító vélemények egyik fő érve, hogy az megdrágítja a hitelhez jutást, így kevesebben jutnak hitelhez a lehetségesnél. Ez az érvelés azonban több okból is hamis és félrevezető. Egyrészt empirikus vizsgálatok igazolták, hogy a hitelek kamatlábait nem érintették érzékelhetően a csődjogi szabályok változásai. Másrészt, ha érintik is, az csak annyit jelent, hogy a hitelfelvevők a kamatokban egyben egy sajátos biztosítási díjat is kifizetnek, amely egyfajta szolidaritási alapként is felfogható azon sorstársaik számára, akik valamilyen okból nem tudják visszafizetni a felvett összeget. Ennél piackonformabb megoldást nem könnyű elképzelni.

A mentesítés pénzügyi szektorra gyakorolt gazdasági hatása azonban máshol keresendő. A hitelpiaci verseny ugyanis arra szorította a pénzintézeteket, hogy az alapvető pénzügyi szolgáltatásokért ne számoljanak fel díjakat.^[82]

Ezért viszont a professzionális pénzpiaci szereplők rákényszerülnek arra, hogy a hitelfelvételekből termeljék ki a működésükhöz szükséges mindenféle forrást (költség, betéti kamat, osztalék, adó, fel nem osztott nyereség, kockázati tartalék, egyéb kiadások). Mivel önmagában a (kamat)marge ehhez kevés lenne, a hátralékos adósok büntető jellegű pénzügyi megcsapolása fontos kiegészítő pénzforrássá lépett elő. A pénzintézetek fő gondja tehát nem az, hogy a gazdasági és jogi logika szerint is megalapozottan hozzájuk telepítik a kockázatviselést, hanem az, hogy a mentesítéssel kiengedik a fizetési késedelembe esett adósságot abból a pénzügyi sajtóból,^[83] ahol a hitelező nyereségének

a tényleges kitermelése folyik.^[84] Ez azonban közvetlenül semmilyen formában nem kommunikálható, így a hitelintézetek kerülő utakra kényszerülnek.^[85]

Összefoglalva megállapítható, hogy a megfelelő kivételekkel körülbástyázott mentesítés gazdaságilag racionálisan telepíti a kockázatot.

V. A mentesítés erkölcsi vonatkozásai

Az erkölcsi értékrend a korábbi korokban a kötelezettségek mindenáron való teljesítése mellett állt ki, hasonló cél elérése érdekében, mint a jogi szabályozás, és azzal karöltve. Ebben a küzdelemben a vallás segítségére is számíthattak, bár a keresztényi könyörület gyakorta diktált eltérő megközelítést. Érdekes módon az amerikai kolóniák esetében a munkaerőhiányból fakadó szükség a jogalkotást, illetve a jogalkalmazást^[86] már akkor mentesítési

szabályok alkalmazására készítette,^[87] amikor a vallás képviselői még a vállalt kötelezettségek feltétel nélküli teljesítésére buzdítottak, és a szerződéses kötelezettséget Isten felé tett kötelezettségvállalásnak is tekintették (*Double Debtors*).^[88] A társadalmi megítélés, az erkölcsi norma parancsa az emberi lét szerveződésének legalapvetőbb

rendező elve. Sem a jog, sem a gazdaság nem mehet szembe ezzel a normarendszerrel.^[89] Ezért nagyon fontos, hogy az erkölcs hogyan viszonyul a csődbukáshoz, illetve a mentesítéshez.

A bukáshoz és a mentesítés való viszony a fejlett társadalmakban pozitív változáson ment keresztül az utóbbi évtizedekben. A csődhez kapcsolódó stigmatizáció, bár országonként eltérő mértékben, de jelentősen gyengült. A japán kultúra és erkölcs továbbra is az egyénre hárítja a felelősséget a gazdasági sikertelenségért, ezért a szeppuku modern változatai még ma is gyakran jelentik az egyetlen kiutat a gazdasági nehézségekből.^[90]

A nyolcvanas-kilencvenes évek elitjéül Hollandiája^[91] viszont mégiscsak bevezette amerikai mintára a mentesítést 1998-ban, igaz egy hároméves adósságrendező eljárás lezárásaképpen.^[92]

Mint láttuk, a régi koroktól eltérően már jó ideje különbséget tesznek a bukások között (csalárd, hamis, vétlen). A mentesítési szabályok egyre általánosabbá válásával ez a különbségtétel jelentősen módosul dimenzióját illetően. Ma már nem úgy merül fel a kérdés, hogy felróható-e a gazdasági ellehetetlenülés a csődbukottnak vagy sem, hanem úgy, hogy a vétkes bukottak ki tudják-e használni a mentesítés kínálta előnyöket vagy sem. Másik oldalról közelítve a kérdést úgy is fogalmazhatunk, hogy a mentesítés előnyei mellett a társadalom ma már megelégszik a vétkes bukásokkal azzal a szankcióval, hogy kizárja az ilyen adósokat a mentesítés igénybe vételének a lehetőségéből. A csalárd bukottak a büntetőjog által nyerik el megérdemelt büntetésüket, velük itt részletesen nem foglalkozunk, bár *cum grano salis* a vétkes bukottak kapcsán előadottak rájuk is vonatkoznak majd.

A fentiek alapján alapesetben, jelesül önhibáján kívül csődbe jutott adós esetén a fejlett országok erkölcsi normája a mentesítést rendeli alkalmazni. Vajon mit diktál az erkölcs akkor, ha az adósnak csak az a választási lehetőség

maradt, hogy vagy a banknak fizet, vagy élelmet vesz a gyerekeinek?^[93] Természetesen az utóbbit, ahogy valamennyien, a megátalkodott Scrooge-okat kivéve, magunk is döntenénk.^[94] A ma problémája nem ebből fakad. Az erkölcsi norma ma azt tiltja, hogy a mentesítést olyanok is igénybe vegyék, akik erre érdemtelenek. A csődjogi érdemtelenység azt jelenti, hogy az adós oldalán felróhatóság állapítható meg a kialakult helyzet létrejöttében. Mint már említettük, az adóssághalmaz létrejöttéhez nem köthető, de egyébként a jó erkölcsbe ütköző adósi tevékenység nem jár a mentesítés lehetőségének megvonásával.^[95] Az adós nem kapcsolódó jog- és erkölcsellenes cselekedeteire egyéb szankciók vannak.^[96]

Az átlagpolgár ezért a mentesítés megítélésében jórészt abból indul ki, hogy az mennyire ad lehetőséget a kötelezettségek teljesítésének vétkes kijátszására. Véleményalkotását azonban súlyos torzítások terhelik, ezért a valós helyzetenél sötétebb képet lát. A ténylegesen létező, a valóságban minimális számú visszaélések^[97] a különböző pszichológiai defektusok miatt az egész rendszert teszik megkérdőjelezhetővé, erkölcsi támogatást adva a tényadatok alapján^[98] semmiképpen sem indokolható szigorításoknak. Tanulságos annak áttekintése, hogy milyen percpionális torzítások is játszanak közre jelen esetben.^[99]

Az egyik ilyen torzítás a hozzáférési heurisztika (*availability heuristics*) nyomán jön létre. Az emberek az ítéletalkotás során a könnyen hozzáférhető, látványosan és élénk színekkel ecsetelt történetekből azok gyakoriságára következtetnek. Ezt a tömegmédiá segítségével a hitelipar mélységében használja ki.^[100] Ezek az anekdotikus élmények könnyen beláthatóan többet nyomnak a latban a csődjogi rendszer működésének megítélésében az átlagemberek esetében, mint a mégoly alapos empirikus és statisztikai vizsgálatok.

A másik pszichológiai jelenség, ami a téves ítéletalkotásban közrejátszik, az alapvető hozzárendelési tévedés (*fundamental attribution error*). Az emberek ezen elmélet szerint hajlamosak egy személy cselekedetinek magyarázatánál eltúlozni a személyes, diszpozicionális tényezők szerepét a szituációs, környezeti tényezők kárára. Minél inkább individualista a társadalmi, annál inkább eltúlozza a személyes tényezők szerepét.

A harmadik forrása az elfogultságnak, hogy az emberek szeretnék a világot igazságosnak (*just world theory*) látni, amelyben a kemény munka és az erkölcsös élet elnyeri jutalmát, míg a lustaság és az immoralitás megbűnhődik. Minél gazdagabb jövedelmi decilishez tartozik valaki, annál inkább hajlamos a szegénységet magának a szegénynek felróni.

Torzítást okoz az önvédelmi jellegű hozzárendelési tévedés (*defensive attribution bias*) is. Minél nagyobb a hasonlóság a megfigyelő és a megfigyelt csődbukott között, annál kevésbé hajlamos a bukást a megfigyelő az adós felelősségének betudni. Ezzel pszichikai védelmet nyújt előre magának arra az esetre, ha netán ő maga is hasonló helyzetbe kerülne. Ez az előzetes önfelmentés egyik esete.

A fenti torzítások miatt nem alakul ki reális kép a társadalomban a csődök valós okairól, tényleges lefolyásukról. Az Egyesült Államokban lefolytatott vizsgálatok egyértelműen bizonyították, hogy a csődvédelmet elsősorban azok veszik igénybe, akiknek szánták: az önhibájukon kívül reménytelen helyzetbe került adósok. A három leggyakoribb csapás a következő:

- a/ a munkahely elvesztése,
- b/ egészségügyi probléma,
- c/ válás.

A gyermekkel rendelkező adósok esetében például ez a három ok eredményezte a csődvédelem alá menekülést az esetek 87%-ában.^[101] A maradék 13% döntő többségéről sem lehet azt mondani, hogy teljes egészében maguk tehetnek a kialakult helyzetről. E maradékba ugyanis olyan okok tartoznak, mint a bűncselekmény áldozatává válás, a természeti katasztrófa. Még a rossz befeketés, vagy a hitelkártyával történő túlköltekezés esetében állapítható meg leginkább az adós személyes felelőssége. Visszagondolva a francia szerző ezzel kapcsolatos megállapítására (egyszerre király és szolga), azonban ezt is árnyaltabban kell megközelítenünk.

A mentesítés szószólóinak ergo ebben az ellenszélben kell vívniuk mindennapi küzdelmeiket azért, hogy ez a korszerű, mind a magánjogi, mind a közgazdaságtani, mind pedig az alapvető erkölcsi normáknak megfelelő jogintézmény minél szélesebb körben, és minél csekélyebb akadállyal váljon hozzáférhetővé. Ehhez a küzdelemhez kívánt hozzájárulni a maga szerény eszközeivel ez a tanulmány is.

- [1] Ezt egy bírói ítélet kifejezetten ki is mondta Angliában. Ha senki nem érkezik az adós segítségére, "let him die in the name of God". Dive v. Maningham, 1 Plowden 60, 68, 73 Eng. Rep. 96, 108-109 (K.B., 1551). Idézi Bruce H. Mann, Republic of Debtors - Bankruptcy in the Age of American Independence, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002, 88, 289.
- [2] Irodalmi igényű leírását adja például a New York-i New Gaol-ben uralkodó megindító állapotokról Mann, i. m. 87skk.
- [3] Így már korán létrejöttek adóståmogató szervezetek, főleg ott, ahol kifejezetten adósok számára hoztak létre börtönöket. Egyébként inkább helytálló arról beszélni, hogy adósokat tartottak fogva a börtönökben. Azért nem helyes általánosságban használni az adósok börtöne kifejezést, mert jellemzően az általános célú börtönök voltak az adósok elhelyezésének színterei is. New Yorkban a "Society for the Relief of Distressed Debtors", míg Philadelphiában a "Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons" nevű szervezetek kifejezetten ilyen célokat szolgáltak. Mann, i. m. 89.
- [4] Statute of Quatro Annae Ch. 17. (Másik idézési mód szerint: 4 Anne, Ch. 17). Egyébként pedig épp ez a törvény volt az, amely a mentesítést bevezette. L. infra.
- [5] Legjellemzőbb példája ennek a sokat idézett római jogi szabálya a XII táblás törvényből, amely megengedte az adós testének feldarabolását, és a testrészek szétszórását a hitelezők között.
- [6] Már a Hammurabi kódex 77. §-a elrendelte a profit és a veszteség isten előtti rögzítését. Sándor István, A társasági jog előzményei az ókori jogokban, Jogtudományi Közlöny, 55. évf. 9. sz., 2000, 338.
- [7] Rafael Efrat, The moral appeal of personal bankruptcy, 20 Whittier Law Review 141 (1998) 166-167.
- [8] Több jogrendszerben az adósnak hiányos öltözetet kellett viselnie, és nyilvános megszégyenítésben volt része.
- [9] A mai magyar helyzetről jobb példát erre teljesen felesleges keresni. Kevésbé jó példaként álljon itt Joseph Fay megállapítása az embereknek az 1803-as amerikai járvány idején tanúsított magatartásával kapcsolatban. "Humanity exerted herself in favor of every class of the community - except the debtors." Ergo a járvány idején megnyilvánuló nagy társadalmi szolidaritásból egyedül az adósok maradtak ki. Mann, i. m. 97. Mintha a mai Magyarországot járnánk.
- [10] A magyar csődjog erre még ma sem képes.
- [11] A csődbukott „by the assistance of his allowance and his own industry, may become a useful member of the commonwealth”. W. Blackstone, Commentaries on the laws of England - Book the second, Buffalo, New York, 1992 (reprint), 484. Az "allowance" itt azt a vagyont jelentette, amit az adós megtarthatott csődeljárás esetén. Ez a csődjogi megoldás még fejletlenebb a mentesítésnél, de jó mutatja a fejlődés irányát.
- [12] Horváth Attila, A magyar magánjog történetének alapjai, Budapest, Gondolat, 2006, 475-477.
- [13] Részletes elemzést ad erről a koloniális csődjogról Peter J. Coleman, Debtors and creditors in America - Insolvency, imprisonment for debt, and bankruptcy, 1607- 1900, Beard Books, 1999.
- [14] BC §524. Effect of discharge
(2) operates as an injunction against the commencement or continuation of an action, the employment of process, or an act, to collect, recover or offset any such debts as a personal liability of the debtor, whether or not discharge of such debt is waived;...
- Ilyen átfogó eljárás tilalom csak 1979, a Bankruptcy Code (a továbbiakban: BC).hatályba lépése óta létezik.
- [15] A hitelező akkor jár el helyesen (és ezt is teszik már az eljárás alatt, mint látni fogjuk), ha teljesen elfelejti a követelését, mert a mentesítést követően az azzal kapcsolatos minden lépése könnyen a bíróság megsértésének (contempt of court) minősülhet.
- [16] 92 Stat. at 2592 (codified at 11 U.S.C. § 524(a)(2) (1982 & Supp. II 1984)
- [17] 1. Apr. 4, 1800, c. 19, 2 Stat. 19, repealed Dec. 19, 1803, ch. 6, 2 Stat. 248.
- [18] Jogi személyek mentesítése kivételnek számít, és lényegében jószerivel csak az amerikai csődjogban lelhető fel, ahol a sikeres reorganizáció után a vállalkozást kifejezetten mentesítik a ki nem fizetett adósságok alól. BC §1141(d)(1)(A). Más angolszász országok is folytatnak hasonló gyakorlatot.
- [19] A mentesítés fejlődésének történetéről számos kiváló tanulmány áll rendelkezésre. Említsünk meg hármat a legjobbak közül. Charles J. Tabb, The historical evolution of the bankruptcy discharge, 65 American Bankruptcy Law Journal 325 (1991); Charles J. Tabb, The history of the bankruptcy laws in the United States, 3 American Bankruptcy Institute Law Review 5 (1995); John C. McCoid, II, Discharge: The most important development in bankruptcy history 70 American Bankruptcy Law Journal 163 (1996).
- [20] Sőt az Egyesült Államokban eredetileg csak a nagykereskedőkre terjedt ki a csőd fogalma, így maga a mentesítés is. "No one questioned that bankruptcy should apply only to large-scale commercial debtors. That was simply assumed." Mann, i. m. 207.
- [21] Itt meg kell jegyeznünk, hogy egy 2005-ös amerikai törvény (Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act) érezhető visszalépést jelentett ezen a téren, bár ennek kezdetei egy 1984-es módosításig nyúlnak vissza. De mikor és hol volt a fejlődés útja hosszú távon egyenes?
- [22] A legelső mentesítésről szóló törvény (4 Anne, Ch 17) sem kívánta meg eredeti változatában a hitelezők hozzájárulását, azonban ezt pár hónap múlva megváltoztatták, és négyötödös (szám és követelés szerint is) szavazati aránnyal hitelezői beleegyezést írtak elő. Az azonban így is tény, hogy egy rövid történelmi pillanatra az adósok (igaz, ekkor még csak egy velük együttműködésre kész hitelező útján, mivel csak hitelezők kérhették az eljárás megindítását) már 1705 és 1706 fordulóján elérhették a bíróságnál adósságaik eltörlését hitelezőik beleegyezése nélkül. Ehhez csak az kellett, hogy a törvény szerint járjanak el, és így az eljárási hivatalnokok többsége (commissioners) kiadja számukra az ezt igazoló bizonyítványt (certificate of conformity)
- [23] Még a tradicionálisan hitelezőközpontú német jogrend is átvette a mentesítés egy korlátozott formáját Restschuldbefreiung elnevezéssel. Az ezt tartalmazó Insolvenzordnung 1999. január elsején lépett hatályba.
- [24] Ez inkább csak a legfejlettebb példát adó amerikai jogrendszeren látszik tisztán. A következő példák egy összefoglaló elemzés részei csupán, csak közelítőleg tükrözik a Bankruptcy Code tényleges szövegét.
- [25] BC §523. Exceptions to discharge.
- [26] BC §727. Discharge.
- [27] Ez azért lehet érdeke az adósnak, hogy így egy "látszathitelező" révén megtarthassa vagyona egy részét.
- [28] Ezért a frissen mentesített csődbukottakat elárasztják a pénzüzetek automatikus folyószámla-hitelre vonatkozó ajánlataikkal, hiszen nyolc évig számukra a mentesítés nem létezik. A hitelnyújtók Shylock-i világának legalább fele benne van az előző mondatban.
- [29] A gyorsaság itt napra pontosan azt jelenti, mennyi idő telik el az erre irányuló kérelem benyújtása, és az adósságok alóli szabadulást jelentő bírói döntés hatályba lépése között.
- [30] Minden természetes személy jogosult az eljárás megindítására, bár nem mindenki jogosult ezek közül a mentesítésre. Részletesen szupra. Maga az eljárás a BC hetedik fejezetén alapul (Chapter 7 Liquidation), természetesen az "általános rész" fejezeteivel együtt (Chapter 1, 3, 5). Az elmondottakból biztosan értehető, miért hívja a szakma ezt az eljárást "straight bankruptcy"-nak.
- [31] A korábbi törvény (The Bankruptcy Act of July 1, 1898, c. 541, 30 Stat. 544, as amended, sometimes called the Nelson Act, repealed by Pub. L. 95-598) még az "adjudication" sokkal pejoratívabb kifejezését használta. Részletesen I. Bankruptcy Code, Rules and Official Forms, Law School Edition, Thomson West, 2006, 55.

- [32] BC §301. Voluntary cases.
- (a) A voluntary case under a chapter of this title is commenced by the filing with the bankruptcy court of a petition under such chapter by an entity that may be a debtor under such chapter.
- (b) The commencement of a voluntary case under a chapter of this title constitutes an order for relief under such chapter.
- [33] BC §362. Automatic stay.
- [34] BC §727. Discharge.
- [35] Ugyan külön csődbírósági rendszer nincs az Egyesült Államokban, de a kerületi bíróságok (district court) keretein belül működnek csődbírák (bankruptcy judges). Ők a kerületi bíró alá vannak rendelve, hatáskörüket még amerikai viszonylatban is bonyolult szabályok határozzák meg.
- [36] Szinte csak azon biztosítékkal rendelkező hitelezőnek van esélye kibújni alóla, aki valószínűsíti, hogy követelése nem kap megfelelő védelmet (adequate protection). BC §361.
- [37] Loi n° 89-1010 du 31 décembre 1989 relative à la prévention et au règlement des difficultés liées au surendettement des particuliers et des familles.
- [38] Loi n° 93-949 du 26 juillet 1993 relative au code de la consommation.
- [39] Érekeséggként megemlítem, hogy a francia jog nem használja a mentesítésre a "décharge" kifejezést, ami olyan egyértelműen következne az amerikai szóhasználatból. Helyette az "effacement" a használatos.
- [40] Loi n° 98-657 du 29 juillet 1998 d'orientation relative à la lutte contre les exclusions.
- [41] Loi n° 2003-710 du 1er août 2003 d'orientation et de programmation pour la ville et la rénovation urbaine.
- [42] Loi n° 2010-737 du 1er juillet 2010 portant réforme du crédit à la consommation.
- [43] Ebben persze nagy szerepe volt a központosítás és az alulról szerveződés sajátos francia dichotómiájának, valamint a sok évszázados francia kereskedelmi jogi hagyományoknak. A fejlődés akkor is lenyűgöző.
- [44] Alapesetben három eljárás (Chapter 7 Liquidation, Chapter 11 Reorganization, Chapter 13 Adjustment of an Individual With Regular Income) közül, de ha családi farmer vagy családi halász az adós, akkor négyből válogathat, mivel számukra egy speciális eljárást is biztosít a törvény (Bankruptcy Code Chapter 12 Adjustment of Debts of a Family Farmer or Fisherman With Regular Annual Income).
- [45] Az ausztráloknál 1992 és 2003 között volt hatályban a korai mentesítés (early discharge), amely már 6 hónap múlva lehetővé tette a mentesítést. A most hatályos szabályok 5 éves várakozást írnak elő alapesetben. Ritka példa arra, amikor ilyen formában szigorítják újra a mentesítés szabályait.
- [46] A kanadai csődjogban elég bonyolult a mentesítés szabályozása. A legrövidebb mentesülési határidő 9 hónap.
- [47] IA s 279 (1). A korábbi (2004 előtti) szabályozás 3 évet írt elő: s 279 (2) (b). Az egy évre csökkentéssel az IA egyben eltörölte a két éves sommás eljárást (summary administration), mivel az okafogyottá vált.
- [48] Részletes leírást ad Douglass G. Boshkoff, Limited, conditional, and suspended discharges in Anglo-American bankruptcy proceedings, 131 University of Pennsylvania Law Review 69 (1982).
- [49] Amit gúnyosan "officialism"-nak neveztek el a kortársak, és ami a hitelezők által irányított eljárást váltotta fel.
- [50] Még a "bankrupt" szóval sem voltak képesek szakítani, pedig ezt már az Insolvency Act előkészítő bizottsága (Cork Committee) is javasolta. Insolvency Act 1986 - with annotations by Ian Fletcher - Letitia Crabb, London, Sweet & Maxwell, 1986, 216.
- [51] Olyannyira újdonságról van szó, hogy az "esdebitazione" terminus technicusát is minden bizonnyal újonnan hozták létre. A Herczegh-féle nagyszótárban sem szerepel, és korábbi olasz csődjogi szövegekben sem használják. Mindenesetre az intézmény maga teljesen új az olasz csődjogban, és feldolgozásra vár.
- [52] Hasznos összefoglaló tölthető le (utolsó letöltés: 2011-04-14): <http://www.dottoricoommercialisti.net/documenti/relazioni/riforma%20fallimento/Riforma%20fallimento%20%28Esdebitazione%20e%20Fallimento%20Soc>
- [53] Az olaszoknál már 1313-ból ismerünk csődtörvényt, míg a franciáknál I. Ferenc 1536-os rendelete adott részletes szabályozást. Loius Edward Levinthal, The early history of bankruptcy law, 66 University of Pennsylvania Law Review 223 (1918). Az első jelentős angol csődtörvény 1571-ben született. 13 Eliz., Ch. 7.
- [54] Insolvenzordnung Achter Teil Restschuldbefreiung §§ 286-303.
- [55] Erre jó példa a magyar törvényelőkészítés, amely a XVIII. század eleji Anglia megközelítését vette át a XXI. század elején, jelesen a hitelezői követelések teljesebb körű kielégítését tekintve a mentesítésre irányuló eljárás fő céljának. Idézzük e veretességében patinás szöveget szó szerint: „Ahol pedig az adós teljes (közel teljes) vagyontalansága állapítható meg, ott az adósságrendezési eljárás nem lenne képes betölteni legfontosabb rendeltetését, nevezetesen, hogy úgy mérsékli az adós egzisztenciális krízishelyzetét, hogy eközben javulnak a hitelezői esélyek is a követeléseik mind nagyobb hányadban történő kielégítésére.” IRM Előterjesztés a természetes személyek adósságrendezési eljárásának bevezetésére vonatkozó szabályozási koncepció társadalmi vitájához, Bp. 2009. február, 2. Itt tartunk.
- [56] Levinthal, i. m. 246.
- [57] McCoid, II.: Discharge: The most important development in bankruptcy history, 70 American Bankruptcy Law Journal 163 (1996) 188.
- [58] Ebben az időben a mezőgazdasági napszám 10 penny körül mozgott. Lévény egy font 240 penny-t tett ki az 1970-es pénzreformig, az öt font 120 napszám eljátszását jelentette egy nap alatt. G. Clark, Farm wages and living standards in the Industrial Revolution in England, 1670—1850, 14. (http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/gclark/papers/farm_wages_&_living_standards.pdf). Utolsó megtekintés 2011-04-17.
- [59] Ez már másnak is feltűnt. "Why, finally, is discharge denied to an individual who has defrauded his creditors, but not to others, such as murderers or arsonists, who are morally reprehensible in other ways?" Thomas A. Jackson, The fresh start policy in bankruptcy law, 98 Harvard Law Review 1393 (1985) 1394.
- [60] Egyes jogrendszerek további csoportokat is meghatározhatnak. Például a francia jog, több jogrendszerhez hasonlóan, a büntetőjogi kártérítéseket is kiveszi a mentesítés hatálya alól. Code de la consommation, Art. L333-1.
- [61] Code de la consommation, Art. L331-3 II. al. 7.
- [62] Uo.
- [63] "...that discharge enables the debtor to resume economic participation in the open credit economy." Margaret Howard, A theory of discharge in consumer bankruptcy, 48 Ohio State Law Journal 1047 (1987) 1062.
- [64] "Policy makers in the United States have chosen to fuel the economy not just through commercial activity but also through consumer spending, thus insuring that personal financial failure does not curtail future spending." Nathalie Martin, Common-law bankruptcy systems: similarities and differences, 11 American Bankruptcy Institute Law Review 367 (2003) 408.
- [65] A valóságban sokkal fejlettebb, illetve más jellegű, mint azt a külső szemlélő számára a médiadeformálta kép mutatja.
- [66] Az érdekkörön kívüli adózók pénzéből adósmentő programokat finanszírozni - semmiképp nem tekinthető korszerű megoldásnak.
- [67] Itt a teljes vonatkozó irodalmat meg lehetne hivatkozni.

- [68] Ez a különböző emeleteken kergetőzők tipikus esete. Senki soha senkit nem foghat meg.
- [69] Hajlamosak vagyunk elfelejteni azt, hogy az interdiszciplinaritás nem azt jelenti, hogy egy probléma megoldásához vegyesen használjuk fel az egyes tudományágak nyújtotta eszközöket, hanem azt, hogy a tudományágak integritását tiszteletben tartva, több oldalról is megvizsgáljuk az adott társadalmi jelenséget. Az egyes tudományos területeknek ugyanis integráns struktúrájuk, fogalomrendszerük, vizsgálati módszereik vannak, amelyek nem sérülhetnek, és bonthatók, vagy vegyíthetők. Ezen túl csak a káosz van.
- [70] Manu, VIII, 48 ff. Idézi: Levinthal, i. m. 230.
- [71] Ilyen például az elfogadott, de hatályba nem lépett Polgári Törvénykönyvben a lízingszerződés szabályozása, amelyből süt az egyoldalúság és az idegenkezűség. 2009. évi CXV. törvény 5:359 - 366.
- [72] A francia jog ebből az álláspontból indult ki, amikor bámulatosan rövid idő alatt fejlett fogyasztói mentesítési rendszert dolgozott ki. Nézzük ezt az alapozást szó szerint! "Mais, de façon générale, les consommateurs sont en position de faiblesse. Tout en bénéficiant matériellement du développement économique, ils tendent à devenir de simples objets manipulés par les spécialistes du marketing. Ils sont à la fois les rois et les esclaves de cette «société de consommation» qui caractérise les pays développés. La situation est particulièrement grave pour les consommateurs appartenant aux catégories les plus défavorisées, en raison de leur pauvreté, de leur ignorance ou de leur âge." Jean Calais-Auloy, Droit de la consommation, Précis Dalloz, Paris, 1992³, 2. Kiindulópontnak ez tökéletes. Ha vesszük az Örkeny-i paprikafűzért, és gondolataink nem kalandoznak el, megérthetjük, miért mentek végig a franciák röpké két évtized alatt a teljes fogyasztói mentesítéshez vezető úton.
- [73] Az új Ptk. csodálatos példáját adja ennek a kiegyensúlyozásnak, a fogyasztói szerződéssel szinte megkettőzve a kötelmi jogot, megnyitva egyúttal a továbbfejlődés lehetőségét ezen a területen.
- [74] Az az ország, ahol a jogrend normál menetrendje megengedi télvíz idején gyerekes családok kiköltöztetését, nem nevezhető fejletlennek semmilyen mérce alapján. Ad hoc beavatkozásra pedig már a majomcsapat vezérhímje is képes.
- [75] Csődjogi szemüveggel siralmas, amikor az árvíz sújtotta gazdától, csődvédelem híján, teljes kártérítést követelnek a felvásárlók a termékértékesítési szerződések nem teljesítése miatt. Az ilyen típusú kockázatmegosztás idejét múlt megoldás.
- [76] Levinthal, i. m. 228.
- [77] H. S. Maine, Az ősi jog, Budapest, Gondolat, 1988, 227-228.
- [78] Ahogy Marx írta egy helyen, hogy a parasztok betartották ugyan a földesúri földek integritására vonatkozó szabályokat, de ehhez igen sok pálcát kellett eltörni a hátukon.
- [79] Sok meggyőző tanulmány és elemzés született ebben a tárgyban. Hivatkozásul álljon itt az egyik legimpresszívabb. E. Warren - A. W. Tyagi, The two-income trap, Basic Books, New York, 2003, 71-95. A szerzők a teljes 4. fejezetet ennek a kérdéskörnek szentelik (The Myth of the Immoral Debtor).
- [80] Bürgerliches Gesetzbuch § 242.
- [81] Howard, i. m. 1063.
- [82] Szerző is úgy jött el mind londoni (1 év után), mind Los Angeles-i (2 év után) bankjától, hogy egyetlen pennyt (centet) sem fizetett a bankoknak (kivéve a díszes amerikai csekkfüzetet). Viszont amikor áttekintette az esetleges automatikus folyószámlahitel (overdraft) következményeit, azaz hitelt vett volna fel, akár a csekély hitel többszörösét kitevő pénzügyi kötelezettséggel számolhatott volna.
- [83] Az amerikai irodalomban "sweat box" a fejőterület neve.
- [84] Érzékletesen szemlélteti ezt Warren - Tyagi, i. m. 138-139.
- [85] Jó példa erre a Bankruptcy Code 2005-ös módosítása (Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act), amely a szakma mély felháborodása mellett lényegileg nem tett mást, mint megnehezítette a közvetlen és gyors mentesítés (straight bankruptcy a Chapter 7 - Liquidation alapján) igénybe vételét, hogy az adóssokat tovább tudják izzasztani a "sweat box"-ban.
- [86] A koloniális, prekonstitucionális időszakban a jogalkotó és jogalkalmazó hatalom gyakorta még nem vált szét.
- [87] Részletesen lásd Coleman, i. m. passim.
- [88] Mann, i. m. 37-44.
- [89] A hatályos Ptk. ezt expressis verbis ki is mondja. "Semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a jóerkölcsbe ütközik." 200. § (2). De jó példa hazai viszonylatban a magzatgyilkosság, eufemisztikus elnevezéssel az abortusz is. Az erkölcsi norma engedi, így a jog tehetetlen.
- [90] Nathalie Martin, The role of history and culture in developing bankruptcy and insolvency systems: The perils of legal transplantation, 28 Boston College International and Comparative Law Review 1 (2005) 53-64.
- [91] "Op het faillissement rust in Nederland nog een groot taboe." "In Nederland vormt het faillissement nog een bron van ellende, van schaamte en treurnis." Robert J. Blum, Faillissement en surséance 1994/1995, FED, 1994, 16, 44.
- [92] Wet van 30 september 1893, op het faillissement en de surséance van betaling (Faillissementswet), Title III Schuldsaneringsregeling natuurlijke personen §§ 284-362.
- [93] A nem etatista alapon kifejlődött gazdasági megközelítésnek ilyenkor eszébe sem jut, hogy ilyen esetben a gyermekek élelmezése érdekében a közkasszához nyúljon, amikor a gondviselő jövedelme egyébként elegendő lenne a létfenntartásra. Erről szupra a gazdasági alapoknál már volt szó.
- [94] Howard, i. m. 1056.
- [95] Azt nyomtatékosan meg kell jegyeznünk, hogy az amerikai jogban a mentesítés nem jog, hanem privilégium, és már a legkorábbi időkől nem a common law részeként, hanem a Chancery jogalkalmazásában fejlődött ki a XIV. századtól kezdve. Első formája a "bill of protection" volt. A mentesítés tipikusan az equity terméke.
- [96] Aki furcsálja, hogy a gyilkos miért mentesíthető, próbálja meg egy kicsit kiterjesztően értelmezni a ne bis in idem elvét.
- [97] Az ilyen álláspontot vallók óhatatlanul a sztálini büntetőjogi alapelvvel vállalnak szellemi közösséget. Inkább bűnhődjön száz ártatlan, mintsem egy bűnös megmeneküljön. A modern felfogás ennek éppen inverze.
- [98] Egyedül az Egyesült Államokban végeztek mélyreható elemzéseket ebben a tárgyban. Ezek közül is kiemelkedett a Consumer Bankruptcy Project az 1980-as években. A fogyasztói csődökre vonatkozó empirikus vizsgálat összefoglalására, a következtetések levonására az alábbi művekben került sor. T. A. Sullivan - E. Warren - J. L. Westbrook: As we forgive our debtors, New York, Oxford University Press, 1989; T. A. Sullivan - E. Warren - J. L. Westbrook: The fragile middle class, New Haven and London, Yale University Press, 2000; E. Warren - A. W. Tyagi: The two-income trap, New York, Basic Books, 2003. Jelen tanulmányban közölt elméleti fejtegetések a lehető legteljesebb összhangban vannak a kutatási tapasztalatokkal.
- [99] Az alábbi összefoglalásban nagyban támaszkodtunk a következő tanulmányra: Rafael Efrat, Attribution theory bias and the perception of abuse in consumer bankruptcy, 10 Georgetown Journal on Poverty Law and Policy 205 (2003). A munka bőséges hivatkozási forrást is ad. Ezeket itt nem ismételjük meg.
- [100] Ez vezetett például konkrétan a progresszív ausztrál korai mentesítés 2003-as visszavonásához.
- [101] Az itteni adatok forrása: E. Warren - A. W. Tyagi, i. m. 81.